

yerek bunların ihtiyatla kullanılması gerektiğine işaret eder. Mevlevîlik tarihinde önemli bir yeri olan Celâleddin Ergun hakkında, tarikatın ana biyografik eseri Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-ʿarîfîn*'inde herhangi bir bilginin bulunmaması dikkat çekici bir husustur.

Eserleri. 1. *Gençnâme*. "İnsân-ı kâmil" kavramını anlatan Türkçe kırk beyitlik bu mesneviyi Sâkıb Dede eserine iktibas etmiştir (*Sefîne*, s. 67-68, ondan naklen Ergun, s. 1310). Mesnevinin bir beytinde geçen "Fâizi" mahlâsından hareketle *Gençnâme*'nin Celâleddin Ergun'a ait olmadığı öne sürülmüştür (Gölpınarlı, s. 123). 2. *İşâretü'l-beşâre*. Mevlevî âyininin özelliklerinin anlatıldığı eser on sekiz "nükte"ye ayrılmıştır. Sâkıb Dede'nin kendi üslûbuna dönüştürerek eserine aldığı (s. 77-83) bu risâlenin de Mevlevî âyininin son şeklini aldıktan sonra kaleme alındığı için başka bir müellife ait olduğu ileri sürülmüştür (Gölpınarlı, s. 123).

Celâleddin Ergun'un Arapça ve Farsça bazı tasavvufî-ahlâkî sözlerini aktararak tercüme ve şerheden Sâkıb Dede (*Sefîne*, s. 68-75), onun ayrıca *Çihil Kelime-i Tayyibe* adlı mensur bir eseri olduğunu söyler.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâkıb Dede, *Sefîne*, s. 59-96; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 67, 148, 225, 226-227; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1310-1311; *Kütahya: Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, İstanbul 1981, s. 223-224, 347-354; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 122-124; "Ergun Celâleddin Çelebi", *Musavver Dâiretü'l-maârif*, s. 989-990; "Celâleddin Ergun", *TDEA*, II, 27.

NURİ ÖZCAN

CELÂLEDDİN HALACI

(bk. FİRÜZ ŞAH HALACI).

CELÂLEDDİN HÂRİZŞAH

(جلال‌الدین خوارزمشاه)

(ö. 629/1231)

Hârizmşahlar

Devleti'nin son hükümdarı

(1220-1231).

Asıl adı Mengübirtili olup doğum tarihi bilinmemektedir. Celâleddin, devrin geneleğine uyularak ona verilen lakaptır. Babası Hârizmşah Alâeddin Muhammed, annesi Hintli bir câriye olan Ayçiçek Hatun'dur. Celâleddin devrin değerli hocalarından ders almıştır.

Hârizmşah Alâeddin Muhammed 1215'te Gûr ve Gazne bölgesini hâkimiyeti altına aldığı zaman oğlu Celâleddin'i, Gazne merkez üzere Gûr, Herat, Garcistan ve Sicistan ülkelerine melik olarak tayin etmiş, vezirliğine de Şehâbeddin Alp el-Herevî'yi getirmişti. Fakat çok sevdiği ve değer verdiği oğlunu merkezde kendi yanında bırakmayı ve onun yerine adı geçen eyaletlere Kerber Melik'i göndermeyi uygun bulmuştu. Kerber Melik başarılı bir idareci olarak Moğol istilasından sonra Celâleddin'in Hindistan'dan dönüşüne kadar bu bölgeyi elinde tutmuştu.

Celâleddin'in, babası tarafından çok takdir edilmesine ve merkezde alikonulmasına rağmen babasına halef olma hususundaki şansı büyük annesi Terken Hatun tarafından azaltılıyordu. Terken Hatun, imparatorluk ordusunda kendi

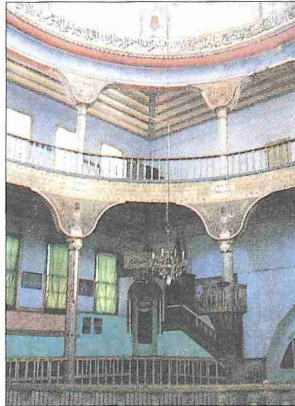
soyundan olan Kanklı-Kıpçak asıllı savaşçı Türk unsurlarına yer vererek düşüncelerini gerçekleştirmeye uygun bir ortam hazırlamıştı. Ordu kumandanlıklarının çoğuna da akrabası olan emîrleri tayin etmişti. Bu derece nüfuz ve kudret sahibi olan Terken Hatun'un veliahtlık meselesinde söz sahibi olacağı açıktı. Nitekim Terken Hatun, annesi Kanklı bir kadın olan torunu Uzlagşah'ı veliaht tayin ettirmiş ve ona Hârizm, Horasan ve Mâzenderan gibi en mühim eyaletler verilmişti.

Ancak Moğollar 1220'de Hârizm'i istilâ etmişler ve Hârizmşah Alâeddin'i de Hazar denizinde Âbiskûn adalarından birine sığınmaya mecbur bırakmışlardı. Bu olaylar sırasında Terken Hatun Moğollar'a esir düşmüş ve böylece Celâleddin'in saltanat yolu üzerindeki engel de kendiliğinden ortadan kalkmıştı. Sultan Alâeddin Muhammed ölümünden birkaç gün önce, yanında bulunan oğulları Celâleddin, Akşah ve veliaht Uzlagşah'ı toplayarak Celâleddin'i veliaht tayin ettiğini açıkladı ve kısa süre sonra da öldü (Şevval 617/Aralık 1220).

Celâleddin kardeşleriyle beraber Âbiskûn'dan başşehre dönünce halka Sultan Alâeddin'in veliahtlığına onu tayin ettiği bildirildi. Ancak Kutluğ Han Tuşi Pehlivan'ın mensup olduğu Bayagut Kabilesi'nden 7000 asker Uzlagşah'a bağlıydı. İki şehzade Celâleddin'e karşı olan emîrlerle anlaşarak onu öldürmek için bir komploye hazırladılar. Bu komploye haber alan sadık emîrlerinden İnanç Han durumu ona bildirdi ve şehirden uzaklaşmasını tavsiye etti. Bunun üzerine Celâleddin, Timur Melik kumandasındaki 300 süvariyle Horasan'ın dağlık taraflarına ve daha sonra da Nesâ'ya çekildi. Şehzadeler ve taraftarları ise üç gün Hârizm'de kaldıktan sonra onun arkasından Horasan'a gittiler. Moğol baskısı yüzünden Hârizm'i terkeden Akşah ve Uzlagşah Nîşâbur civarında kendilerini takip eden Moğollar'la çarpışmak zorunda kaldılar. Önce mağlûp olan Moğollar daha sonra yetişen yardımcı kuvvetler sayesinde galip gelerek şehzadeleri öldürdüler.

Moğollar 1220 yılı sonlarında Hârizm bölgesine geldiler ve Hârizmşahlar'ın başşehri Gürgenç'i bir süre kuşattıktan sonra ele geçirdiler. Bu sırada Nîşâbur'a gelen Celâleddin emîrlere ve sınır beylerine haber yollayarak kendisine katılmalarını istedi; fakat Moğollar'ın yaklaşması üzerine Zevzen civarındaki Kahire

Celâleddin Ergun'un şeyhlik yaptığı Kütahya Mevlevihânesi ve içinden bir görünüşü

Kalesi'ne gitti. Kale hazinesindeki altınların bir kısmını maiyetindekilere dağıttıktan sonra Gazne'ye geldi ve halk tarafından sevinçle karşılandı (Mart 1221). Celâleddin daha sonra Veliyon Kalesi'ni kuşatan Moğol kumandanları Tekeçük ve Molghor'a hücum ederek onları bozguna uğrattı. Cengiz Han mağlûbiyet haberini alınca Şiki Kutugu Noyan kumandasında bir ordu gönderdi. Parvan mevkiinde yapılan savaşta Moğollar mağlûp oldu. Fakat ganimetlerin bölüşülmesi sırasında Celâleddin'in kumandanları arasında anlaşmazlık çıktığını haber alan Cengiz Han kalabalık bir ordu ile onu takibe başladı. Bunun üzerine Celâleddin Sind nehrini geçip Hindistan'a sığınmaya karar verdi. Ancak Cengiz Han nehrin kıyısında ona yetişti ve ordusunu çember içine aldı (26 Kasım 1221). Celâleddin askerlerinin azlığına rağmen Moğol ordusunun merkezine hücum ederek onları dağıttı; savaşı kazanmak üzereyken Cengiz ihtiyattaki 10.000 kişilik kuvvetini harp nizamına soktu ve durumu lehine çevirdi. Celâleddin, Moğollar'ın eline geçmesinden endişe ederek annesi-

ni ve haremını teşkil eden kadınları nehre attırdıktan sonra bazı Hârizmliler'le karşı tarafa geçti. Cengiz Han onu ele geçirmek amacıyla Çağatay kumandasındaki bir orduyu Hindistan'a gönderdiyse de Moğollar sonuç alamadan geri döndüler.

Celâleddin Hindistan'da önce Rana Şatra kumandasındaki bir piyade kıtasının âni saldırısına uğradı. Rana mücadeleden öldürülünce Hint askerleri geri çekildiler. Celâleddin Rana'nın atı ile teçhizatını ve silâhlarını ele geçirdi. Bunun ardından Debdaba Usakun hâkimi Kabaca'nın kızı ile siyasî bir evlilik yaptı. Daha sonra Delhi Hükümdarı Şemseddin İltutmış'a bir elçi göndererek kendisine uygun bir arazi istedi. Şemseddin, Celâleddin'in şöhret ve nüfuzundan çekinerek o civarda iklimi uygun bir yer temin edemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine Kokar bölgesine yönelen Celâleddin, Kokar havalisi hâkimi Rai Kokar Sangin'e bir elçi gönderip ondan kızını istedi. Rai bu isteği kabul etti; bu arada oğlunu da büyük bir ordu ile Celâleddin'e yolladı. Celâleddin Rai'nin oğluna Kutluğ Han lakabını verdi. Ancak bir müddet sonra Şemseddin, Kabaca ve onların müttefikleri olan Hint hâkimleri Hârizmliler'e karşı harekete geçtiler. Durum tehlikeli bir safhaya girdiğini gören Celâleddin süratle Cihan Pehlivan'ı nâib tayin ederek Hindistan'dan ayrıldı (1224 yılı başları). Hâkimiyet sahası kesin olarak tesbit edilemeyen Cihan Pehlivan birkaç yıl daha Hindistan'da kaldı. Ancak sonunda Şemseddin İltutmış'ın saldırılarına karşı koyamayarak o da bu ülkeyi terketmek zorunda kaldı (628/1230-31) ve 700 süvari ile Irâk-ı Acem'e geldi.

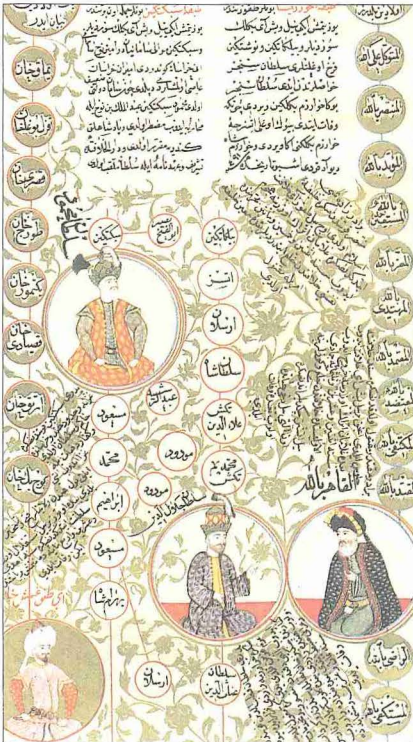
Celâleddin Kirman'a gelince buranın hâkimi Barak Hâcib itaat arzetti. Bu sırada Celâleddin'in kardeşi Gıyâseddin Pırşah Azerbaycan, Arrân ve Irâk-ı Acem'de, Salgurlular'dan Sa'd b. Zengî de Fars'ta hüküm sürüyordu. Celâleddin Sa'd b. Zengî ile siyasî münasebetlere girişti ve onun kızı ile evlendi. Kardeşi Gıyâseddin Pırşah'ı bertaraf etmek için süratle harekete geçti ve Akuta mevkiinde onu mağlûp etti. Gıyâseddin huzura gelerek ağabeyine itaat arzetti. Celâleddin yapılan bir törenle Hârizmşahlar'ın yeni sultanı olarak tahta oturdu.

Bütün İran'ı itaat altına alan Celâleddin, Azerbaycan'ı devletine katmak ga-

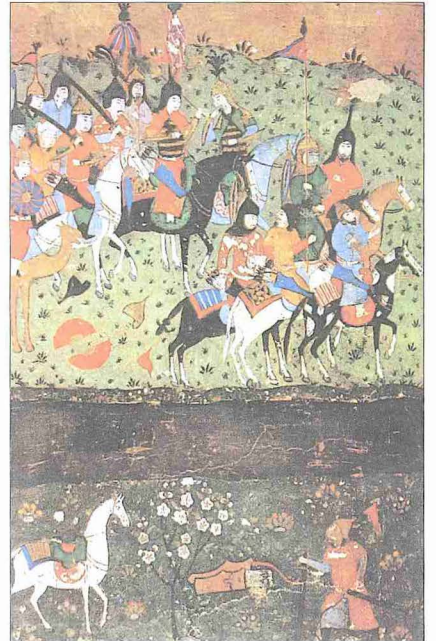
yesiyle harekete geçti ve Merâga'yı teslim aldı. Sonra Tebriz üzerine yürüdü ve 1225 Temmuzunda şehri zaptetti. Böylece Azerbaycan'ı ilhak eden sultan Gürcistan seferine çıktı. Celâleddin Gürcistan'da iken Tebriz reisi Nizâmeddin ve kardeşi Şemseddin Tuğrâi isyan ettiler. Bunu haber alan sultan derhal Tebriz'e döndü ve Nizâmeddin'i öldürttü. Bundan sonra Horasan veziri Orhan'ı ordu ile Gence'ye yolladı. Orhan Gence ile beraber Beylekân, Berdea, Şemkür ve Sîz'i zaptetti. Arrân nâibi Cemâleddin Kum-mî'nin itaat arzemesiyle Arrân da ele geçirilmiş oldu.

Celâleddin Azerbaycan ve Arrân'ı top-raklarına katıp Tebriz'i başşehir yaptıktan sonra Gürcistan Krallığı'na karşı harekete geçti. Önce diplomatik yollara başvurdu; Gürcüler'e elçi göndererek müzakerelere girişti. Fakat Gürcüler Celâleddin'in tekliflerini reddettiler ve Kerbi'de yapılan savaşta büyük yenilgiye uğradılar (Ağustos 1225). Celâleddin 1226 yılı başında tekrar Gürcistan'a yöneldi; Tiflis'i kuşattı ve aldı (Nisan 1227). Daha sonra Kirman'a gitti ve dönüşte Ani'yi kuşattı (Ağustos 1227). Ordunun bir kısmı da Kars'ı kuşattı, fakat sonuç alamadı. Celâleddin 626 yılı sonunda (1229) Lori şehrini zaptetti. Çok geçmeden de

Celâleddin Hârizmşah'ı tasvir eden bir minyatür
(Derviş Mehmed, *Sûbhatü'l-ahbâr*, Osterreichischen
Nationalbibliothek, Cod AF, nr. 50, vr. 10*)

Celâleddin Hârizmşah'ın Cengiz Han'dan kaçmasını tasvir eden bir minyatür (*Oriental Miniatures*, Tashkent 1980, s. 23)

Gürcüler'in Ermeni, Alan, Sabir, Laz ve Kıpçaklar'dan oluşan 40.000 kişilik bir ordu meydana getirdiklerini haber aldı. İki ordu Betak gölü civarında karşılaştığında Kıpçaklar ordudan ayrıldı ve yapılan muharebede Celâleddin Gürcüler'le müttefiklerini ağır hezimete uğrattı.

Celâleddin 1224'te Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın hâkimiyetinde bulunan Hûzistan'a gitti ve kışı orada geçirdi. Halifelik arazisine karşı genel bir saldırıya geçmeye kararlı görünen Celâleddin bir öncü birliği yolladı. Bu birlik halifeye bağlı kuvvetleri bozguna uğrattı ve Ziyâ-ülmülk'ü halifeye elçi olarak gönderdi. Elçi halifeden Hârizmşahlar'a yardımcı olmasını istediysen de Celâleddin'in niyetlerini bilen halife bunu reddetti. Bundan sonra harekete geçen Celâleddin önce Tuster şehrini kuşattı. Sonra Basra'ya indi, şehir kuşatıldı fakat alınamadı. Celâleddin Bağdat yakınlarındaki Dakükâ'yı ele geçirdikten sonra Bevâzîc şehrine geldi ve burayı da teslim aldı. Bu sırada Halife Nâsır-Lidînillâh Celâleddin'i Irak'tan atmak için Kuş Timur kumandasında 20.000 kişiden oluşan bir ordu hazırladı. Yapılan savaşta Celâleddin Kuş Timur'un ordusunu hezimete uğrattı Bağdat civarına kadar takip etti.

Bu sırada Artukoğulları Selçuklu tâbiyetinden çıkarak Mısır Eyyübî hükümdarına bağlanmışlardı. Meyyâfârikîn (Silvan) hâkimi el-Melikü'l-Eşref Müsâ'nın da Selçuklular'la münasebeti bozulmuştu. Bununla beraber I. Alâeddin Keykubad, Celâleddin Hârizmşah'ın Anadolu Selçuklu Devleti için bir tehlike olduğunu görüyor ve Eyyübîler'le dostça ilişki kurmaya çalışıyordu.

1225 Temmuzunda Azerbaycan'ın önemli şehirlerinden Merâğa'yı zapteden Celâleddin ile I. Alâeddin Keykubad Moğol tehlikesine karşı dostane münasebetler tesis etmek için gayret sarfettiler ve birbirlerine mektup gönderdiler (Turan, s. 82-101; mektupların metni için bk. ek, s. 93-105).

Celâleddin, 1226'daki Gürcistan seferinden sonra ganimetleri Ahlat civarında Hâcib Ali tarafından elinden alınınca Ahlat'ı kuşattı, fakat başarılı olamayarak Tuğtab'a döndü. Tuğtab'da iken I. Alâeddin Keykubad ile münasebetleri gerginleşti. Alâeddin Keykubad Celâleddin'in Moğollar'a karşı koyamayacağını anlayınca çekingen bir politika takip etmeye başladı. Bunun üzerine Celâleddin

Anadolu Selçuklu Devleti'ni ortadan kaldırıp Anadolu'yu ele geçirmek amacıyla önce Ahlat'ı zaptetti (Nisan 1230). Alâeddin ise Celâleddin'in Tiflis'in fetihinden vazgeçmesini ve Moğollar'la anlaşmasını tavsiye eden bir mektup gönderdi, aksi takdirde ona karşı cephe alacağını bildirdi. Celâleddin bu tavsiyeleri dinlemediği gibi Alâeddin'in elçisini de alıkoymdu.

Diğer taraftan Alâeddin Keykubad Eyyübîler'le anlaşarak Celâleddin'i Doğu Anadolu'dan çıkarmaya karar verdi. Alâeddin ve el-Melikü'l-Eşref'in hazırlık yaptığını öğrenen Celâleddin Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıktı. İki ordu Yassı Çimen mevkiinde karşılaştı (Ağustos 1230). Şiddetli mücadele sürerken Celâleddin düşman ordusunun sayıca üstünlüğünden dolayı savaş alanını terketti. Neticede Hârizmliler büyük kayıplar verdiler, Celâleddin'in değerli eşyası ile hazinesi de Selçuklular'ın eline geçti.

Celâleddin Moğollar'ın kendisini takibe çıktıklarını duyunca Gence'ye gitti, ancak orada kalmayı uygun bulmayarak el-Cezîre'ye inmeye karar verdi. Aras-Eleşkirt-Malazgirt-Hani yolunu takip ederek Âmid önüne geldi (1231). Moğollar ise Bargiri-Ahlat yolundan inerek bir gece sabaha karşı Dicle Köprüsü kenarında Celâleddin'e baskın yaptılar. Celâleddin'in bütün maiyeti öldürüldü veya dağıldı, kendisi de Meyyâfârikîn tarafına kaçtı.

Nesevî'ye göre Moğol süvarileri tarafından takip edilen Celâleddin tirmandığı sarp dağda eşkıya ile karşılaştı ve öldürüldü. Atâ Melik Cüveynî'ye göre ise Celâleddin Âmid dağlarına vardığı zaman geceyi geçirmek için çadır kurdu. Eşkıyadan bir grup elbiselerini çalmak için, "ne yaptıklarını ve ne çeşit bir av yakalamakta olduklarını bilmeden" onu göğsünden bıçaklayarak öldürdüler. Gürcü kaynakları da hadiseyi Cüveynî'nin beyanına uygun olarak kaydediler. Ancak halk Celâleddin'in ölümüne inanmadı. Onun hakkında birçok efsane yayıldı. Bu ise ölümünden yıllarca sonra bile Moğollar'ın endişe duymalarına sebep oldu. Celâleddin'in maiyetindeki emirlerden bazıları Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiş, geri kalanlar da Suriye ve el-Cezîre'ye dağılmışlardı.

Türk devletlerinin devamlılık ve bütünlük arzettiğine inanan Celâleddin Hârizmşah kendisini Büyük Selçuklular'ın mi-

rasçısı kabul ediyordu. O Türk-İslâm tarihinin en cesur ve bahadır hükümdarlarından biridir. Gürcüler'e ve Moğollar'a karşı mücadelesiyle büyük bir şöhrete kavuşmuş ve İslâmiyet'i savunan bir kahraman olarak tanınmıştır. Nâmık Kemal de *Celâleddin Hârizmşah* adlı piyesinde onu bu özelliğiyle tanıtır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nesevî, *Şiret-i Celâleddin-i Mîngburnî* (trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1344 hş./1965, tür.yer.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Bulak 1356, XII, 177-180, 186-188, 190, 191, 194, 332; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, 284, 296, 309, 312-313, 315-317; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-â-lâ'iyye*, s. 368-371, 374-384; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, tür.yer.; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kür-rûb fî ahbâri mülâki Benî Eyyüb*, Süleymaniye Ktp., Molla Celebi, nr. 119, vr. 90^b, 91^a, 116^a; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifin*, I, 23; a.mlf., *Ariflerin Menkıbeleri* (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1984, I, 19; Mîrhând Muhammed, *Sultans du Kharezmi*, Paris 1840, s. 101; M. Brosset, *Histoire de la Georgie*, Petersburg 1849, s. 510, 513; W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, London 1927, s. 372; a.mlf., "Çağatay", *İA*, III, 266; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 38 vd., 156 vd., 196-198, 214-239; Osman Turan, *Türkiye Selçuklularını Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 82-101, ek s. 93-105; a.mlf., "Keykubad I", *İA*, VI, 653-655; Khorandezî Zeydârî Nasavî, *Nafthatu'l-Masolür*, Tahran 1965, s. 159; Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarazmshahs*, Karachi 1978, s. 119 vd.; Nazif Hamevî, "Der Bericht des İbn Nazif al-Hamavî Über die Schlacht von jasycimen", *WZKM*, LVI (1960), s. 55, 56, 58, 62; Mükrimin Halil Yınanç, "Celâleddin Harzemşah", *İA*, III, 49-53; Mirza Bala, "Gürcistan", a.e., IV, 840-841; M. Fuad Köprülü, "Harizmşahlar", a.e., V/1, s. 275; J. A. Boyle, "Djalâl al-Dîn Khwârazm-Shâh", *EL*² (Ing.), II, 392-393.

AYDIN TANERİ

CELÂLEDDİN HÜMÂİ

(bk. HÜMÂİ, Celâleddin).

CELÂLEDDİN HÜSEYİN el-BUHÂRİ

(جلال الدين حسين البخاري)

Ebû Abdillâh Celâlüddîn Hüseyin b. Ahmed el-Buhârî (ö. 785/1384)

Celâliyye tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Hindistanlı mutasavvîf.

707'de (1308) Hindistan'ın Bahâvel-pûr bölgesine bağlı Uç'ta doğdu. Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin halifelerinden Bahâeddin Zekeriyâ'nın müridi olan de-